

Andrzej Notkowski

Problemy metodologiczne badań nad historią prasy

Biuletyn Polonistyczny 22/4 (74), 21-26

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PROBLEMY METODOLOGICZNE BADAŃ NAD HISTORIĄ PRASY

**Sesja naukowa w Wieżycy k/Gdańska
28-29 maja 1979¹**

Rozwój badań nad dziejami prasy polskiej osiągnął poziom - zwłaszcza w ciągu ostatniego 10-lecia - uzasadniający gruntowniejsze zajęcie się sprawami metodologicznymi i warsztatowymi. Tym zagadnieniom poświęcono konferencję zorganizowaną przez Pracownię Historii Czołpismniennictwa Polskiego IBL PAN i Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego. Jej uczestnicy reprezentowali środowiska naukowe: Warszawy, Gdańska, Wrocławia, Łodzi i Olsztyna.

Na konferencję przygotowano 12 referatów. Sześć spośród nich przedstawiało propozycje metod badawczych według podziału typologicznego czasopism, uwzględniając szczególnie społeczne funkcje prasy: doc. dr hab. Jerzy Myśliński (IBL PAN), "Polskie czasopiśmiennictwo socjalistyczne do 1918 r. - instrument towarzyszący powstawaniu i rozwojowi ruchu robotniczego"; doc. dr hab. Zenon Kmiecik (IBL PAN), "Monografie czasopism z przełomu XIX i XX w."; dr Urszula Jakubowska (IH UG), "Monografia dziennika partyjnego na przykładzie prasy Narodowej Demokracji (>Gazeta Warszawska<)" ; dr Wiesław Władysław (IBL PAN), "Jesteśmy głosem milionów... (Dzienniki sensacyjne Drugiej Rzeczypospolitej)"; dr Wiktor Pepliński (IH UG), "Funkcje i organizacja prasy lokalnej Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie województwa pomorskiego"; dr Ewa Cytowska (IBL PAN), "Funkcje prasy w okresie okupacji hitlerowskiej (prasa podziemna i tzw. gadzinowa)".

Dwa referaty dotyczyły kwestii warsztatowych, związanych z wykorzystywaniem prasy jako źródła historycznego. Wygłosili je dr Andrzej Notkowski (IBL PAN), "Okoliczności powstawania czasopism jako przedmiot krytyki źródła prasowego (na przykładzie okresu Drugiej Rzeczypospolitej)" i mgr Hanna Natora-Macierewicz (IBL PAN), "Źródło prasowe w badaniach nad tworzeniem się świadomości historycznej (na przykładzie czasopiśmiennictwa warszawskiego II połowy XIX w.)".

O oddziaływaniu prasy, zwłaszcza w dziedzinie jej wpływu na życie

polityczne, mówili: doc. dr hab. Jerzy Łojek (IBL PAN), "Rozwój roli politycznej prasy polskiej w latach 1661-1831"; mgr Aleksandra Garlicka (IBL PAN), "Percepcja prasy na terenie ziem polskich w latach I wojny światowej", oraz dr hab. Andrzej Paczkowski (BN), "Rola prasy w kształtowaniu kultury politycznej Drugiej Rzeczypospolitej".

Problemy dziejów dziennikarstwa były przedmiotem referatu mgr Darii Lipińskiej-Nałęcz (IBL PAN), "Rozwój prasy a kształtowanie się zawodu dziennikarskiego na ziemiach polskich".

W dyskusji nad referatami padło 40 głosów, przy czym najwięcej dotyczyło problemów analizy oddziaływania prasy na społeczeństwo. Podkreślano, iż prasa stanowi nie tylko jedno z podstawowych źródeł do badań nad tworzeniem się i rozwojem kultury masowej, ale również jest bardzo istotnym czynnikiem przy ustalaniu zasięgu społecznego ruchów partii politycznych. Nie zawsze jednak duża popularność jakiegoś pisma czy rodzaju prasy (np. sensacyjnej) świadczy o sile jej oddziaływania na świadomość czytelników. Przy badaniu wpływu społecznego prasy należy uwzględnić nie tylko treść publikacji, ale także upowszechniane przez nie hasła, slogany itp., najgłębiej zapadające w świadomość odbiorcy. O znaczeniu propagandowym tych utartych i nośnych społecznie sformułowań świadczy fakt wzajemnego przejmowania frazeologii przez poszczególne obozy polityczne - np. włączanie niektórych haseł narodo-demokratycznych do propagandy sanacyjnej w latach trzydziestych. Ważny jest również problem mechanizmu przenikania treści prasy do społeczeństwa. Należy przy tym wziąć pod uwagę zjawisko percepcji bezpośredniej i pośredniej - związane z funkcjonowaniem tzw. małych grup społecznych.

Ocena rzeczywistego wpływu prasy na kształtowanie poglądów i postaw ludzkich stanowi chyba najtrudniejszy - a zarazem jeden z najważniejszych - problem dziejów czasopiśmiennictwa. Konieczne zatem jest zajmowanie się tym obszarem badawczym, ale efekty przynieść może jedynie analiza długich ciągów czasowych, pozwalająca wyprowadzić pra-

widłowe wnioski na podstawie obserwacji powtarzających się zjawisk.

W dyskusji nad oddziaływaniem społecznym prasy zwracano też uwagę na specyfikę różnych rodzajów czasopism oraz mówiono o sprawach warsztatu badawczego. Podkreślano, że w badaniach roli prasy w kształtowaniu świadomości historycznej społeczeństwa ważne jest dostrzeżenie faktu wypracowywania przez poszczególne obozy polityczne własnej wizji dziejów narodowych. W prasie polskiej funkcjonowało co najmniej kilka modeli widzenia przeszłości, zależnie od kierunku politycznego danego pisma. Dla upowszechniania treści historycznych - zarówno w czasach rozbiorowych, jak i w Polsce odrodzonej - wielkie znaczenie miały pisma o zasięgu ogólnokrajowym. Ze względu na szeroki zasięg społeczny szczególną rolę w kształtowaniu świadomości historycznej odgrywały również tzw. "gazety dla ludu".

Dyskusja dotyczyła też szeroko rozumianej sprawy słownictwa politycznego. W refleksji nad werbalizacją treści obserwować należy występujące w pismach poszczególnych kierunków sposoby wartościowania przeciwników i ich ideologii oraz zakres tolerancji wobec ugrupowań "wrogich" lub "obcych". Próby klasyfikacji w tym zakresie pozwoliłyby ustalić, czy prasa służyła podniesieniu, czy też obniżeniu kultury politycznej.

Rozważano także zjawiska zróżnicowania ujawniających się w prasie form kultury politycznej oraz zachodzących w okresie Drugiej Rzeczypospolitej zmian owych form. Zwrócono uwagę na fakt istnienia różnych poziomów prasy, odmiennych pod względem dostępności treści. W badaniach tych należy uwzględniać procesy przemian społecznych (urbanizację i uprzemysłowienie), dokonujących się jednocześnie z migracją ze wsi do miast, wywoływały one bowiem zmiany struktury i charakteru publiczności czytelniczej. Postawić można hipotezę, że w dwudziestoleciu międzywojennym nastąpiło w Polsce nie tyle obniżenie poziomu kultury politycznej, ile zmiana jej form. W czasopiśmiennictwie znalazło to odbicie w postaci stopniowego "odpolityczniania" prasy informacyjnej i "upolityczniania" gazet sensacyjnych. Na upowszechniane przez prasę formy kultury życia publicznego rzutowała również ówczesna sytuacja

polityczna: w Polsce niepodległej do ok. 1935 r. formy i treści wypowiedzi prasowych kształtowane były przez walkę o władzę między partiami, w latach późniejszych przeważały tendencje integracyjne, związane z obroną zagrożonej suwerenności państwowej.

W dyskusji nad prasą sensacyjną omawiano m.in. sprawę wyodrębnienia różnych jej typów. Wskazywano na istnienie prasy sensacyjnej o charakterze bardziej elitarnym, z wyraźnym nastawieniem politycznym, powiązanej z poszczególnymi partiami i obozami, oraz organów "populistycznych", przeznaczonych dla mniej wyrobionych czytelników. Poruszano przy tym - bardzo istotną dla funkcjonowania tej prasy - kwestię metod walki o zdobycie dla niej jak najliczniejszej rzeszy odbiorców.

W dyskusji wyłonił się również problem przekroczenia progu masowego czytelnictwa na ziemiach polskich. Zastanawiano się, czy pierwszeństwo w tym zakresie przypisywać należy terenom zaboru pruskiego, czy polskiej emigracji w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, czy wreszcie datować zjawisko na czasy Drugiej Rzeczypospolitej, wiążąc je m.in. z upowszechnieniem wielkonakładowej prasy sensacyjnej.

Omawiano problemy warsztatowe badań nad recepcją społeczną treści prasowych, podkreślając trudności badawcze w tym zakresie, wynikające z braku umożliwiających generalizację źródeł, jak zbiory korespondencji prywatnej i listy do redakcyj pism. Pewnych wskazówek co do sposobu i zasięgu oddziaływania prasy na czytelników dostarczyć mogą np. wyniki głosowania do parlamentu, a szczególnie do samorządów lokalnych w zestawieniu z analizą haseł głoszonych przez prasę podczas kampanii wyborczych, zaś ilościowym miernikiem jej recepcji są nakłady.

Wiele mówiono na temat ilościowych metod analizy treści prasy. Pomiar objętości tekstu wg określonych kluczy kategoryzacyjnych same w sobie nie mogą dostarczyć odpowiedzi na szereg zasadniczych pytań. Metody pracy nad tekstem prasowym powinny być odbierane w zależności od charakteru badanej problematyki, bez ścisłego rozgraniczania analizy merytorycznej i ilościowej. Przy pomocy badań ilościowych uzyskać bowiem można potwierdzenie hipotez wyprowadzonych z analizy merytorycznej tekstu, zwłaszcza przy ustalaniu stopnia upowszechniania konkret-

nych treści propagandowych przez dane pismo. Zwracano jednak uwagę na poważne niedoskonałości analizy ilościowej: każdy stosujący tę metodę posługuje się w praktyce własnymi kluczami kategoryzacyjnymi, co utrudnia porównywalność wyników badań; dążyć więc trzeba do opracowania ujednoczonych schematów kategoryzacji. Metody ilościowe nie zdają również egzaminu przy badaniu treści pism literackich. Powołując się na trudności z ustaleniem kryteriów klasyfikacyjnych do obliczeń zawartości tekstu, niektórzy dyskutanci podważali celowość badań tego typu. Należy zatem traktować je jako uzupełnienie metody analizy merytorycznej lub ograniczyć do ustalania proporcji pomiędzy poszczególnymi działami danego pisma.

W dyskusji podnoszono również sprawę kształtowania się i funkcjonowania centralnych organów prasowych partii politycznych. Określenie "organ centralny" stosuje się niejednokrotnie bez bliższych wyjaśnień, zaś w przypadku niektórych pism – nietrafnie. Często trudności z ustaleniem, jakie pismo było dla danej partii w okresie Drugiej Rzeczypospolitej organem centralnym, wynikają z niedoceniań przez historyków faktu utrzymywania się jeszcze długo po 1918 r. różnic i odrębności międzyzaborowych. Po 1918 r. ogólnopolskie organy centralne wyodrębniły się spośród pism danej partii stopniowo, w miarę unifikacji struktur organizacyjnych i towarzyszącego temu ujednoczeniu aparatu propagandy. Nieraz jednak faktyczna ranga danego pisma jako organu centralnego nie była – z różnych przyczyn – jawnie i formalnie potwierdzana przez kierownictwo partyjne. Wątpliwości nie ma tylko w przypadku partii robotniczych, w których panowała w porównaniu z innymi stronnictwami najdalej posunięta centralizacja i hierarchizacja życia wewnątrzorganizacyjnego.

Duże zainteresowanie wzbudziły zagadnienia kształtowania się zawodu dziennikarskiego na ziemiach polskich. Dyskusja dotyczyła zwłaszcza związków środowisk dziennikarskich i literackich przed 1918 r. oraz procesu kształtowania się odrębności i samowiedzy narodowej dziennikarzy. Odbiciem tego zjawiska były m.in. dążenia do powołania szkolnictwa dziennikarskiego (od ok. 1910 r.), uwieńczone w 1917 r. utworzeniem w Warszawie specjalnych kursów.

W dyskusji poruszano także problemy czasopiśmiennictwa literackiego lat 1918-1939 oraz funkcji treści literackich w prasie różnych typów, wysuwając m.in. propozycję podziału pism literackich tego okresu na trzy kategorie: organy ugrupowań literackich, magazyny literackie, miesięczniki i kwartalniki z pogranicza nauki i literatury. Wskazano, iż w prasie innych typów, szczególnie politycznej, informacyjnej i sensacyjnej, teksty literackie spełniały m.in. funkcje propagandowe bądź służyły uatrakcyjnieniu danego periodyku. W politycznej prasie konspiracyjnej czasów okupacji literatura spełniała głównie funkcje propagandowe. Posługiwano się przy tym najczęściej poezją jako formą skrótową - zarówno ze względu na funkcje ekspresywne tego gatunku, jak na warunki techniczne wydawania prasy codziennej. Poruszano też problem prasy literackiej jako organizatora życia kulturalnego lat wojny i okupacji.

Sesja, jako zebranie robocze, stanowiła przede wszystkim okazję do wymiany doświadczeń metodologicznych i warsztatowych, wskazania słabości występujących w badaniach oraz propozycji ich przezwyciężenia.

¹ Teksty referatów oraz szczegółowa relacja z obrad sesji opublikowane zostaną w "Kwartalniku Historii Prasy Polskiej" 1980, z. 2.

Dr Andrzej Notkowski

TWÓRCZOŚĆ JAROSŁAWA IWASZKIEWICZA. W 85 ROCZNICĘ URODZIN

Sprawozdanie z sesji naukowej

Zorganizowana przez Pracownię Literatury Współczesnej Instytutu Badań Literackich PAN trzydniowa (18-20 czerwca 1979 r.) sesja Iwaszkiewiczowska okazała się bez wątpienia ważkim wydarzeniem kulturalnym. Już w samym jej programie znalazła dobitny wyraz troska organizatorów o przedmiotową kompletność obrazu twórczości Jarosława